

Jordan Klimek

<http://orcid.org/0000-0002-9824-143X>

Uniwersytet Szczeciński

jordan.klimek@usz.edu.pl

DOI: 10.35765/pk.2024.4704.19

Konflikt tożsamościowy – geneza i charakterystyka zjawiska

STRESZCZENIE

Zestawienie dwóch kategorii teoretycznych, tj. konfliktu i tożsamości, odzwierciedla zjawiska występujące w przestrzeni relacji społecznych, które – choć bywają zauważane „między wierszami” – to do tej pory nie zostały w naukach społecznych jednoznacznie zdefiniowane lub dookreślone. W artykule podjęto zatem próbę charakterystyki zjawiska konfliktu tożsamościowego. W szczególności dotyczy to określenia jego genezy, uwarunkowań, zakresu i konsekwencji. W wyniku krytycznej analizy literatury przedmiotu określono także poziomy konfliktu tożsamościowego. Wnioski wskazują między innymi, że konflikt tożsamościowy wymaga reakcji, czyli w pierwszej kolejności uświadomienia sobie problemu i jego źródła, a następnie ustosunkowania się do wartości kluczowej dla przedmiotu sporu tożsamościowego, tj. rezygnacji lub włączenia pewnych atrybutów tożsamościowych.

SŁOWA KLUCZE: konflikt tożsamościowy, tożsamość, redefinicja tożsamości

ABSTRACT

Identity Conflict – Genesis and Characteristics of the Phenomenon

The juxtaposition of two theoretical categories, i.e., conflict and identity, captures phenomena within the realm of social relations that, although sometimes observed “between the lines,” remain undefined in social sciences. This article seeks to characterize the phenomenon of identity conflict by examining its origins, conditions, scope, and consequences. Through a critical analysis of the literature, the levels of identity conflict are identified. The conclusions indicate that an identity conflict necessitates a response, beginning with an awareness of the problem and its source, followed by addressing the core value at the heart of the identity dispute. This process may involve abandoning or incorporating certain identity attributes.

KEYWORDS: identity conflict, identity, identity redefinition

Wprowadzenie

Uwarunkowania współczesnej rzeczywistości, w tym w szczególności proces globalizacji, upowszechnienie postępu technologicznego, indywidualizacja życia społecznego itd. sprawiają, że codzienne funkcjonowanie jest niezwykle dynamiczne i wiąże się z koniecznością dokonywania niezmiernie liczby wyborów o tożsamościowym znaczeniu (Giddens, 2007). W takiej sytuacji wszelkie kreacje tożsamościowe mają charakter tymczasowy i są wyrazem dominacji spontaniczności nad konsekwencją, co przejawia się skłonnością do ulegania różnym trendom, modom itp. Współczesność generuje istotne problemy z samookreśleniem, z jednoznaczną odpowiedzią na pytanie o to, kim jestem lub kim chciałbym być. Pytanie o kwestie tożsamości jest dziś podstawowe z punktu widzenia opisywania relacji w wymiarach: społecznym i kulturowym (Suchocka i Królikowska, 2014, s. 73–74). Jest to pytanie natury egzystencjalnej, które staje się tematem autorefleksji, a często albo pozostaje bez odpowiedzi, albo prowadzi do uświadomienia sobie konfliktu odgrywanych ról społecznych, niespójności autoidentyfikacji, rozbieżności pomiędzy wyobrazeniami o własnym „ja” a obrazem własnej osoby kreślonym przez innych, czyli konfliktu tożsamościowego.

Konflikt tożsamościowy – ramy definicyjne i poziomy zjawiska

Psychologowie określają, że konflikt tożsamościowy jest charakterystyczny dla etapu adolescencji i oznacza

przeżywanie na poziomie emocjonalnym i doświadczanie na poziomie poznawczym konfliktu między wzbudzonym poczuciem niepewności siebie, potrzebą nowego określenia siebie i swojego miejsca w życiu a dostępnymi jednostce środkami zrealizowania tego celu – własnymi zasobami i zasobami swego społecznego otoczenia (Brzezińska, 2017, s. 47).

Za przyczynę utraty wewnętrznej spójności, czyli stanu podziału i rozdarcia, uznaje się brak zgodności pomiędzy odgrywaną rolą społeczną, cechami temperamentu a cechami ciała (Drabarek, 2016, s. 158). Jest to kryzys legitymizacji, czyli sytuacja, w której w obliczu kilku powziętych i sprzecznych wobec siebie zobowiązań konieczne jest podjęcie decyzji oznaczającej rezygnację z jednego z nich (Baumeister i in., 1985, s. 408). Nie sposób jednak nie zauważyć, że sposób definiowania konfliktu tożsamościowego na poziomie jednostkowym wskazuje także na

zewewnętrzne, niezależne od jednostki czynniki o społeczno-kulturowym charakterze, determinujące sytuację wewnętrzną sprzeczności w obrębie autoidentyfikacji.

Tożsamości społeczne są powiązane z normatywnymi standardami myślenia i działania, głęboko wpływając na codzienne decyzje poszczególnych członków grupy. Te normy społeczne zapewniają ramy do identyfikowania najbardziej odpowiednich działań w każdej sytuacji. Biorąc jednak pod uwagę rosnącą złożoność świata społecznego, jednostki coraz częściej silnie identyfikują się z wieloma grupami społecznymi jednocześnie. Kiedy te grupy zapewniają rozbieżne normy behawioralne, jednostki mogą doświadczać konfliktu tożsamości (Hirsh i Kang, 2015, s. 223). Zatem równoczesna partycypacja w różnych środowiskach kulturowych lub czerpanie zasobów z różnych systemów kultury, które zawierają sprzeczne aksjologie lub pozostają ze sobą w konflikcie, może prowadzić do wewnętrznych napięć i konfliktów wśród jednostek (Majcherek, 2009, s. 176). W szczególności chodzi tutaj o rzeczywistość funkcjonowania w wielu środowiskach jednocześnie, np. społeczeństwa wielokulturowego, czyli mieszanego etnicznie, rasowo, religijnie i językowo, w którym jednostki „zderzają się” z różnymi typami tożsamości. W praktyce codzienności oznacza to częste i wzajemnie sprzeczne oddziaływanie różnych norm społecznych, co prowadzi do dysonansu postaw, dyskomfortu funkcjonowania i wymusza reakcję na tę trudną do zaakceptowania sytuację.

Konflikt tożsamości w mniejszym stopniu może się pojawić w środowisku zamkniętym, tradycyjnym, jednorodnym, homogenicznym, gdzie istnieje mniejsze prawdopodobieństwo odstępstw od grupowego, kulturowego „szablonu”. Z kolei bardziej dynamiczne, plastyczne i odległe od kulturowego wzorca formy wydają się kreowane w środowiskach złożonych, pluralistycznych, wielokulturowych. Zarówno kultury zamknięte, homogeniczne, ekskluzywne, „dośrodkowe”, jak i kultury otwarte, heterogeniczne, inkluzywne wytwarzają typy tożsamości kontestacyjnej, nieotypowej, nonkonformistycznej. Inna jest oczywiście skala zjawisk odstępstwa od kulturowej normy w małych wspólnotach opierających swe istnienie na silnie przestrzeganej i chronionej tradycji od tych, jakie towarzyszą różnokulturowym, synkretycznym, wielkim przestrzeniom cywilizacyjnym. W obu przypadkach o tempie przemian tożsamości, sposobach przystosowania jednostek do zmieniającej się rzeczywistości decydują jednak cechy osobnicze jednostek, w tym poziom ich rozwoju intelektualnego, zdolność adaptacji, skłonność do przyjmowania nowych wyzwań i uczenia się nowych norm i ról społecznych (Paleczny, 2008, s. 70–71). Mam jednak przekonanie, że dynamika przemian tożsamości jednostek jest także uwarunkowana społecznie i kulturowo, czego dowodem jest szybsze przystosowanie się do grupy w warunkach otwartości i uważności

na poszczególnych jej członków (Syper-Jędrzejak i Bednarska-Wnuk, 2019, s. 61–62) czy też w warunkach większego rozproszenia mniejszości etnicznej w kraju przyjmującym (Landau-Czajka, 2006, s. 115; Jasiewicz, 1977, s. 362).

W perspektywie socjologicznej „konflikty o tożsamość posiadają wyraźne, sztywne granice, zaś przedmioty rywalizacji mają cechy kulturowe” (Kalandyk, 2010, s. 38). Są to sytuacje, w których jednostki starają się zachować wielorakie tożsamości i jednocześnie spełniać wielowymiarowe normy wielu grup społecznych. Do konfliktu tożsamościowego dochodzi zatem wtedy, gdy jednostki zostają ukarane za odstępstwo od obowiązujących norm społecznych jednej zbiorowości na skutek podjętych działań wymaganych do spełnienia norm społecznych innej zbiorowości (McHardy i Ratcliffe, 2017, s. 1–3). Przyczyny konfliktu tożsamościowego należy bowiem upatrywać w sytuacjach kryzysowych (Giddens, 2007, s. 253), „zderzeń cywilizacji” (Majcherek, 2009, s. 31), niestabilności struktury społecznej, zagrożenia trwałości grupy czy też ochrony własnej osobowości, indywidualności i intymności (Paleczny, 2008, s. 56–57).

Biorąc pod uwagę powyższe rozważania i dotychczasowe badania nad sprzecznościami w obszarze autoidentyfikacji, wyróżniłbym trzy poziomy konfliktu tożsamościowego:

1. Indywidualny: definiowany jako dysonans poznawczy pomiędzy własnymi oczekiwaniami i wyobrażeniami w zakresie potrzeby określenia siebie i sposobu funkcjonowania w relacjach z innymi a możliwościami i zdolnościami oraz ograniczeniami psychofizycznymi, które pozwalają na realizację tego celu. W szczególności dotyczy to motywacji do odgrywania określonych ról społecznych, wyobrażeń na temat określonych grup społecznych czy też kategorii społeczno-zawodowych itd.
2. Środowiskowy: odnosi się do elementów strukturalnych funkcjonowania jednostek w poszczególnych grupach społecznych; sprzeczność w obszarze tożsamości wynika z różnic w odniesieniu do miejsca w strukturze grupy społecznej, wykształcenia, poziomu zamożności, zakresu sprawowanej władzy, ważności pełnionych funkcji. Konflikt tożsamościowy jest w tym przypadku związany np. z rywalizacją, walką o pozycję i prestiż lub z kooperacją i współpracą.
3. Społeczno-kulturowy: jest związany z funkcjonowaniem w wielokulturowej rzeczywistości społecznej, a więc z aktualnymi zjawiskami i procesami społeczno-kulturowymi, w tym m.in. z globalizacją, cyfryzacją, rozwojem technologicznym itd. Dotyczy takich aspektów codzienności jak unifikacja języka, upowszechnienie nowoczesnych technologii, zintensyfikowanie wpływu odbiorców

produktów i usług na proces produkcji, komercjalizację różnych obszarów aktywności itd.

Konteksty konfliktów tożsamościowych, czyli poszukiwanie przyczyn zjawiska

W dotychczasowych analizach socjologicznych najczęściej konflikt tożsamościowy jest kojarzony ze zróżnicowaniem etnicznym i kulturowym. Badania nad chińskimi emigrantami wskazują, że nawet w stosunkowo podobnym otoczeniu kulturowym (takim jak Singapur) zmienne międzygrupowe nadal miały najbardziej wyraźny i niepowtarzalny wkład i odpowiadały za największą ilość wariacji w konflikcie tożsamościowym. Zatem to nie różnice otoczenia decydowały o występowaniu konfliktu tożsamościowego, ale raczej warunki relacji interpersonalnych z obywatelami przyjmującymi, odczuwanie dyskryminacji czy też poczucie ciągłości kulturowej (Lin, 2008, s. 139–140). Inne badania także potwierdzają, że konflikt tożsamościowy wynika z przekonania o odczuwaniu dyskryminacji i związanych z tym negatywnych uczuć wobec większości narodowej (Fleischmann i Phalet, 2016). Nie dziwi zatem sytuacja, że w ostatnich latach powstają opracowania podkreślające znaczenie uniwersalizacji tożsamości narodowych, np. w kontekście modernizacji (Yuki, 2021).

Złożoność konfliktów tożsamościowych w odniesieniu do kwestii etnicznych ukazuje Martin Sökefeld, opisując szyitów i sunnitów zamieszkujących pakistańskie miasto Gilgit. Wyróżnił on co najmniej sześć płaszczyzn kształtowania się tożsamości człowieka: przynależność religijną, język, przynależność regionalną, rodową, klanową i polityczną (1999, s. 419). Przykładem konfliktu tożsamościowego o podłożu etnicznym z wątkami rodowymi, klanowymi i politycznymi jest sytuacja Beludżów wobec administracji państwowej Pakistanu, która charakteryzuje się dużym poczuciem niezależności i silnym wpływem trybalizmu na działania jednostkowe tej społeczności. Z uwagi na przynależność plemienną i lojalność wobec sardara (skupiającego jednoosobowo władzę plemienną) możliwości podporządkowania ludności miejscowej są ograniczone, a wpływy zewnętrzne uzależnione od więzi klanowych lub plemiennych (Szczepański, 2011, s. 105). Wciąż aktualnym przykładem konfliktu dotyczącego kwestii historycznych, religijnych i tożsamościowych są relacje Izraela z Palestyną. Na terytorium Zachodniego Brzegu znajdują się liczne, istotne dla religii judaistycznej obiekty, które mają fundamentalne znaczenie dla żydowskiej tożsamości narodowej. Działania kontrolne wobec Palestyńczyków w praktyce utrudniają im realizację niektórych praktyk kulturowych, co w efekcie prowadzi do kryzysu tożsamości.

Wieloletnie zmaganie mieszkańców Zachodniego Brzegu o autoidentyfikację pozwoliło im na wypracowanie strategii radzenia sobie w takich sytuacjach, wykorzystującej zwykle czynności, które nabrały charakteru oporu codziennego, tzw. sumudu (Król, 2021, s. 149). Z kolei przykładem konfliktu na tle religijnym jest antagonistyczny charakter relacji między społecznościami Irlandii Północnej, który najlepiej obrazuje podziemny mur oddzielający groby katolickich i protestanckich zmarłych cmentarza miejskiego w Belfaście. Jego przyczyną są wydarzenia dotyczące tzw. plantacji Ulsteru, przypadające na początek XVII w., kiedy to król Wielkiej Brytanii Jakub I zdecydował się masowo osiedlać w najbardziej na północ wysuniętej prowincji Irlandii lojalistycznych protestantów i systematycznie umacniać ich pozycję w stosunku do katolickiej większości (Woroniecka-Krzyżanowska, 2013, s. 109–110).

Zróżnicowanie etniczne i kulturowe pozostaje więc jednym z głównych kontekstów konfliktu tożsamościowego, którego istotą jest zagrożenie jednostek ze względu na poczucie własnej wartości i niezależności. Badania wskazują, że osoby dwukulturowe o mniej zintegrowanych tożsamościach mają tendencję do przeciwstawiania się istotnym normom społecznym, podczas gdy osoby o wysoce zintegrowanych tożsamościach stosują się do wspomnianych norm. Zasadniczym aspektem asymilacji kulturowej i osiągnięcia konsensusu w grupie społecznej jest integracja tożsamości dwukulturowych (Mok i Morris, 2010, s. 1116). Co ciekawe, efekty asymilacji wśród osób o wyższym stopniu integracji dwukulturowych tożsamości sugerują większą skłonność do autostereotypowania w stosunku do norm społecznych własnej grupy (Mok i Morris, 2009, s. 888). Inne badania wskazują, że obniżenie poziomu konfliktu tożsamościowego w przypadku dwukulturowego środowiska socjalizacyjnego jest związane ze spójnością rodziny, centralnym miejscem tożsamości etnicznej i przynależnością do grupy etnicznej, co wskazuje, że najważniejsze jest promowanie wśród młodych imigrantów pozytywnej samooceny, spójności rodzin i zintegrowanej, nabytej tożsamości (Stuart i Ward, 2011). Wobec powyższych ustaleń konflikt tożsamościowy jako poznawczy aspekt akulturacji wydaje się znacznie lepiej rozumiany i wyjaśniany w kategoriach teorii identyfikacji społecznej niż w przypadku zastosowania teorii rozwojowych, podkreślających znaczenie relacji rodzinnych i poziom identyfikacji etnicznej (Lin, 2008, s. 140).

Konflikt tożsamościowy jest także związany ze zróżnicowaniem strukturalnym, w tym przede wszystkim nierównościami społecznymi. Dość wyraźnie można to zaobserwować w przypadku zróżnicowania ze względu na płeć (Russo i van Hooft, 2011, s. 113), zwłaszcza w środowiskach dotychczas zdominowanych przez jedną z kategorii (Veldman i in., 2017). Badania wskazują, że kobiety są znacznie bardziej podatne

na konflikt tożsamościowy niż mężczyźni. W grupie kobiet uczęszczających na elitarne studia MBA zaobserwowano sprzeczność w obrębie tożsamości płciowej i rodzinnej względem tożsamości zawodowej. Z kolei w przypadku męskiej części tej grupy badanych wspomniane tożsamości zdawały się wzajemnie wzmacniać. Ponadto potwierdzono, że kobiety w mniejszym stopniu są chętne do wzajemnej konkurencji niż mężczyźni (Cadsby i in., 2013, s. 299). Inne badania wskazują z kolei, że kobiety artystki bywają skandalistkami i potrafią odważniej niż mężczyźni podążać własną drogą, być bezkompromisowe (Kamisińska, 2013, s. 63). Wydaje się zatem, że zróżnicowanie strukturalne prowadzi do konieczności walki o pozycję i zasoby, silnie oddziałując na autoidentyfikację jednostki i zmuszając ją do osiągania tzw. zgniłych kompromisów. Nie dziwi zatem fakt, iż w przypadku wystąpienia konfliktu tożsamościowego większe znaczenie dla jednostki zdają się mieć pozytywne relacje międzygrupowe niż działania na rzecz zniwelowania niesprawiedliwości społecznej w dystrybucji i dostępie do poszczególnych rodzajów kapitałów (Belgrade i Lee, 2021, s. 190–192).

Do konfliktu tożsamościowego dochodzi na styku różnych wymiarów funkcjonowania w codzienności, np. zawodowego i prywatnego, czyli realizacji różnych ról społecznych. Dotyczy to zatem zróżnicowania w zakresie kontekstów interakcyjnych, które prowadzą najczęściej do podważenia poczucia własnej wartości i niezależności jednostek. Ten aspekt dość dobrze zdaje się obrazować badanie zorientowane na ukrywanie tożsamości religijnej w środowisku akademickim ze względu na obawy związane z wykorzystaniem tych informacji w celach politycznych i ewentualnych zagrożeń z dalszym rozwojem kariery zawodowej. Jednocześnie przekonanie osób, które ukrywają swoją religijność wśród koleżeństwa w środowisku akademickim, może szkodzić przyjęciu przez nich tożsamości naukowca. Przyczynami postawy ukrywania swojej religijności była chęć uniknięcia postrzegania jako mniej zdolnego naukowca lub jawnej dyskryminacji i wrogości. Ukrywanie tożsamości często przynosi efekt przeciwny do zamierzonego, jeśli chodzi o tworzenie poczucia przynależności i tożsamości do drugiej grupy, ponieważ zamiast pozwalać na wtapianie się i tworzenie więzi z innymi, może podkopywać poczucie przynależności do społeczności akademickiej (Scheitle i Dabbs, 2021, s. 9–10). Osoby, które starały się stłumić tożsamość w pracy, częściej doświadczały dyskryminacji, miały niższą satysfakcję z pracy i częściej chciały z niej odejść (Madera i in., s. 2012). Sfery prywatna i zawodowa jako dwa rozłączne konteksty interakcyjne nie pozostają bez wzajemnego wpływu i przenikania się, co w przypadku postawy ukrywania własnej tożsamości wynikającej z jednej z nich może prowadzić do poważnych konsekwencji zaburzeniowych, a z pewnością do konfliktu tożsamościowego.

Konflikt tożsamościowy w sferze zawodowej ma bardzo praktyczne implikacje dla zastosowań zarządczych, tj. na przykład wprowadzania zmian w środowisku pracy. Okazuje się bowiem, że osoby, u których występuje konflikt tożsamościowy, przywiązują większą wagę do możliwości pracy w dogodnym harmonogramie oraz we wspierającym środowisku pracy (rozumianym przez dobre relacje z menedżerami i współpracownikami). Co więcej, bardziej prawdopodobne jest, że będą one chciały pracować w niepełnym wymiarze godzin (Russo i van Hoof, 2011, s. 114). Z kolei badania na temat konfliktu tożsamościowego w biznesie rodzinnym wskazały na konieczność zarządzania wspomnianym konfliktem przy pomocy modelu metatożsamości rodzinno-biznesowej (Shepherd i Haynie, 2009) jako sposobie na pogodzenie dwóch niezwykle bliskich sobie rzeczywistości. Są to ważne ustalenia o charakterze implementacyjnym do praktyki społeczno-gospodarczej, podkreślające możliwość znalezienia rozwiązania w obrębie pojawiającego się konfliktu tożsamościowego. Dowodzą tego dotychczasowe badania w zakresie: wpływu konfliktu tożsamościowego firmy na jej reputację (Harvey i in., 2017), relacji w organizacji (Dalton i Chrobot-Mason, 2007) i związanych z tym skutków, tj. osłabienia motywacji (Ramarajan i in., 2018), mniejszej skuteczności w rozwiązywaniu problemów, błędnego obliczenia, impasu i niewykonania zobowiązań (Walton, 1969).

Ciekawym przykładem badań na temat konfliktu tożsamościowego dotyczącego z kolei sfery prywatnej jest projekt empiryczny o wpływie przekazu marketingowego związanego z bielizną modelującą sylwetkę na sposób postrzegania przez klientów własnego ciała i innych osób. Konflikt tożsamościowy jest skutkiem prowokacji w stosunku do klientów polegającej na manifestowaniu sprzecznych narracji, tj. zawężonej kobiecości i elastycznego feminizmu. W efekcie konsumenci zostają zmuszeni do refleksji nad możliwością osiągnięcia idealnej równowagi między upodmiotowieniem a kobiecością, promowanej przez bieliznę modelującą. Okazuje się bowiem, że pomimo oczywistego niezadowolenia z bielizny modelującej konsumenci w większości angażują się w kilka prób pogodzenia swoich własnych projektów tożsamości ze sprzecznymi logikami niesionymi przez ten produkt. Ponadto, konflikty tożsamości mogą kolidować z indywidualnymi projektami tożsamości konsumentów i jednocześnie nie skutkować postawą jakiegokolwiek oporu. Badania te wskazują także na przedmioty (dobra konsumpcyjne) jako elementy, które biorą udział w tworzeniu i reprodukcji ideologii rynkowych (Zanette i Scaraboto, 2019, s. 451–452). Tym samym konflikt tożsamościowy dotyka sfery stylu życia i związanych z nim codziennych wyborów, w tym m.in.: wpływu konfliktu tożsamościowego na samopoczucie emocjonalne (Hamblin i Gross, 2013; Brown i Brown, 2013), biseksualizmu

(Zinik, 1985) i mniejszości seksualnych w kontekście religijności (Dehlin i in., 2015; Anderton i in., 2011), odgrywania przez dziadków roli opiekunów zastępczych dla swoich wnuków (Backhouse i Graham, 2012), zmagania weteranów wojennych z funkcjonowaniem w codzienności (Smith i True, 2014), ograniczeń w sposobie spędzania czasu wolnego i negocjowania czasu wolnego (Jun i Kyle, 2011), czy też zachowań konsumenckich, w obrębie których kształtowana jest autoidentyfikacja na podstawie konieczności walki o poczucie własnej wartości.

Implikacje teoretyczne konfliktu tożsamościowego

Przedstawione konteksty konfliktów tożsamościowych implikują konieczność poszukiwania ram teoretycznych dla ich dalszych analiz i interpretacji. Pewną propozycją w tym zakresie wydają się tzw. dylematy tożsamościowe (Giddens, 2007, s. 252–273).

Pierwszy dylemat tożsamościowy, czyli obszar konfliktu tożsamościowego współczesnej rzeczywistości społeczno-kulturowej, można określić jako *continuum* unifikacji i fragmentacji. Współczesność charakteryzuje wielość możliwości funkcjonowania, myślenia, interpretacji itd., co nie pozostaje bez znaczenia dla sfery bycia jednostek. Okazuje się bowiem, że nawet odległe – w sensie fizycznym – zdarzenia i procesy społeczne mogą być traktowane przez jednostki w kategoriach osobistego doświadczenia. Z kolei, aktualne sprawy z najbliższego otoczenia mogą być bardziej nieuchwytnie, co w efekcie może się wiązać z procesem unifikacji, a więc kształtowaniem określonych postaw właśnie w odniesieniu do wydarzeń odległych, na wielką skalę, np. „zderzenia się” procesów uniwersalizacji kulturowej ze zróżnicowaniem regionalnym i lokalnymi kulturami (Kuciński, 2011, s. 26). Procesom fragmentacji sprzyja zaś czynnik różnicowania się kontekstów interakcji. Jednostki są uczestnikami wielu różnych grup społecznych i sytuacji, z których każda może oczekiwać innego rodzaju odpowiednich zachowań, co zmusza do dostosowywania się do specyficznych wymogów różnych środowisk. W efekcie dochodzi do konfliktu tożsamościowego, który może przerodzić się w dezintegrację samoidentyfikacji lub redefinicji dotychczasowej tożsamości na przykład w kierunku własnej, wyjątkowej samoidentyfikacji. Skrajne postawy w procesie redefinicji własnej tożsamości prowadzą w tym przypadku z jednej strony do konstrukcji autoidentyfikacji opierającej się na zespole niezmiennych zobowiązań, czyli tzw. tożsamości sztywnego kompulsywnego tradycjonalisty, a z drugiej strony do rozmywania autoidentyfikacji w różnorodnych kontekstach działania (Giddens, 2007, s. 259–261), co określa się autorytarnym konformizmem (Fromm, 1993, s. 180).

Drugi dylemat tożsamościowy stanowi *continuum* pomiędzy bezsilnością a kontrolą. Rozwój technologiczny globalnego świata sprawia, że coraz więcej elementów warunkujących codzienne funkcjonowanie jest poza kontrolą jednostek, które wobec coraz bardziej rozrastających się systemów społecznych odczuwają alienację i brak autonomii, a ich umiejętności są dewaluowane. Życie społeczne i gospodarcze przeniknięte jest licznymi wzajemnymi powiązaniem na skalę globalną, niepewnością i procesami wyłączeniowymi, nad którymi jednostki nie są w stanie zapanować. Te same procesy i zjawiska społeczne stwarzają także nowe możliwości do sprawowania kontroli nad własnym życiem w wymiarze innym niż dotychczas. Okazuje się bowiem, że postawa zaufania względem systemu, na który nie można mieć większego wpływu, potrafi przynieść określone, wymierne korzyści. Tym samym jednostki balansują na granicy pomiędzy bezsilnością a przejmowaniem kontroli (Giddens, 2007, s. 261–264), co prowadzi do sytuacji sprzeczności w obrębie własnej tożsamości.

Trzeci dylemat tożsamościowy dotyczy *continuum* pomiędzy autorytetem a niepewnością. Coraz bardziej odczuwalne jest zjawisko kryzysu autorytetów (Ratajczak, 2020), charakteryzujące się m.in. coraz większą liczbą źródeł, które pretendują do rangi autorytetu, ale w rzeczywistości nimi nie są (Piórkowski, 2016, s. 60). Złożoność współczesnego świata sprawia, że aktualnie nie ma autorytetów obejmujących szeroki zakres aspektów jego funkcjonowania. Autorytet kształtowany jest zatem poprzez czerpanie siły z zasady powątpiewania, wskazując na konieczność stosowania przez odbiorców narzędzia sceptycyzmu poznawczego. Powszechnym sposobem radzenia sobie w takich okolicznościach jest zatem rutynowość funkcjonowania w ramach przyjętego stylu życia, a także zaufanie do systemów abstrakcyjnych. Współwystępowanie wzajemnie sprzecznych autorytetów powoduje jednak, że niektóre jednostki poszukują stabilności w szerszych systemach władzy, przejawiając skłonność do tzw. dogmatycznego autorytaryzmu. W praktyce oznacza to wyrzeknięcie się zdolności do krytycznej oceny na rzecz twierdzeń formułowanych przez autorytet na zasadach niewolniczego przywiązania się do autorytetu i przeświadczenia o jego nieomylności, zamiast zaufania do niego (Giddens, 2007, s. 265–268).

Czwartym dylematem tożsamościowym jest *continuum* pomiędzy doświadczeniem osobistym a doświadczeniem urynkowanym. Rozwój współczesnych instytucji jest determinowany procesem akumulacji kapitału, co prowadzi do urynkowania wielu aspektów życia społecznego, w tym m.in. konsumpcji (Bednorz i in., 2012, s. 24). Efektem urynkowania jest bowiem ustanowienie standardowych, masowo rozpowszechnionych wzorów konsumpcji, które kształtują określone style życia. Rynek

wciąż zdaje się promować określone produkty i usługi, przypisane do konkretnych stylów życia na zasadzie wartości symbolicznej, a nie użytkowej (Bauman, 1998, s. 245–246). Rozwój tożsamości jednostek, ich styl życia, samorealizacja mogą być kształtowane przez rynek, co jednak nie prowadzi do prostej reorganizacji wzorów zachowań. Dzięki doświadczeniom zapośredniczonym jednostki uzyskują poczucie refleksyjnej kontroli nad swoim życiem, a także spójność własnej narracji tożsamościowej, ponieważ dokonują rozróżnień między różnego rodzaju informacjami, interpretując je na własny sposób. W efekcie dochodzi do indywidualizacji życia społecznego, które jest poddane nieustannemu zmaganiu z wpływami rynku (Giddens, 2007, s. 268–273).

Konsekwencje konfliktu tożsamościowego

Jednostki, stając wobec powyższych dylematów tożsamościowych, mierzą się z sytuacją niedopasowania (konfliktu) aktualnej tożsamości do wymagań otoczenia i związanego z tym dyskomfortu jako bodźca do zmiany w obrębie tożsamości (Horton i de Araujo Wanderley, 2018, s. 47; Vleioras i Bosma, 2005, s. 407). Dolegliwość przeżywania konfliktu tożsamości jest na tyle poważna, że przewyższa korzyści płynące z przynależności do wielu grup społecznych (McHardy i Ratcliffe, 2017, s. 1–3), dlatego konieczne jest powzięcie jakichś konkretnych działań ukierunkowanych na redefinicję tożsamości. Konflikt tożsamościowy może bowiem prowadzić do efektów o charakterze negatywnym, tj. poczucia rozproszenia ról społecznych (braku wierności samemu sobie), niepewności, izolacji, dysocjacji tożsamości, a nawet jej dezintegracji, albo pozytywnym, które wyrażają się „cnotą” wierności sobie, zdefiniowaniem celu życiowego (Janowska, 2017, s. 58), uformowania tożsamości, czyli nadania pewnego jej kształtu (Brzezińska, 2017, s. 49). Wyzwanie redefinicji własnej tożsamości wiąże się z procesami akulturacji i asymilacji, tj. dodania nowych elementów i ich zintegrowania z macierzystą, istniejącą tożsamością kulturową, bądź wyłonienia się nowej, szerszej, bardziej uniwersalnej jej odmiany (Paleczny, 2008, s. 71). Powodzenie tej przemiany jest determinowane systematycznym i ciągłym samorozumieniem, czyli utrzymywaniem trwałej więzi z inną osobą, umożliwiającą refleksyjność i otwartość (Giddens, 2007, s. 255).

Proces formowania się nowej tożsamości (jej redefinicja) z perspektywy indywidualnej (psychologicznej) rozpoczyna się identyfikacją niedookreślonych granic własnej osobowości, małym zróżnicowaniem i słabym uporządkowaniem własnych doświadczeń. W takiej sytuacji jednostka nie dostrzega konfliktu między własnymi potrzebami a oczekiwaniami

innych, a w konsekwencji przestaje odczuwać pojawiające się wątpliwości i potrzeby zmiany. Jest to faza rozporoszona (przedkryzysowa), w której występują częste chaotyczne i raczej reaktywne działania poszukiwawcze, ukierunkowane na własną identyfikację, samookreślenie. W niektórych sytuacjach jednostka doświadcza poczucia zagubienia i zamętu, co w efekcie może prowadzić do niemożności podjęcia wyborów w sferze wartości czy działań. Kolejnym etapem jest faza moratoryjna, w której jednostka podejmuje pozorne działania orientacyjno-poszukiwawcze (eksploracyjne). W praktyce polega to na próbach identyfikacji atrakcyjnych, zgodnych z wyobrażeniami jednostki sposobów funkcjonowania w codzienności (konkretnych postaw, zachowań, stylów życia itp.). Odbyna się to jednak bez dokonywania wyboru i angażowania się w zidentyfikowane oferty, co skutkuje „trwaniem w kryzysie”. Następnie jednostka przechodzi do fazy przejętej (nadanej), która charakteryzuje się brakiem lub rzadkim podejmowaniem działań poszukiwawczych z własnej woli i jednoczesną gotowością do angażowania się w działania analogiczne do występujących u osób znaczących (wzorców tożsamościowych). Chodzi tutaj o postawę naśladownictwa, czyli „przejęcia” pewnych elementów „bycia” od osób, które stanowią dla jednostki pewien wzór, czy nawet autorytet. Ostatnim etapem procesu redefinicji tożsamości jest faza osiągnięta, w której jednostka jest zdolna do porównań społecznych i autorefleksji, co przejawia się podejmowaniem licznych i różnorodnych działań poszukiwawczych (eksploracja ofert działania i wartości) samookreślenia. W efekcie jednostka dokonuje wyboru i podejmuje decyzje co do stopnia zaangażowania się w wybrane i samodzielnie „przetestowane” obszary własnej identyfikacji (Brzezińska, 2017, s. 49–51).

Perspektywa społeczna (socjologiczna) procesu redefinicji tożsamości jest konstruowana m.in. z uwagi na wysokie prawdopodobieństwo, że tożsamość sytuacji egzystencjalnej ludzi uwikłanych w narastanie konfliktów od dawna uświadomionych, ale nie rozwiązanych powoduje podobieństwo reakcji (Jawłowska, 1975, s. 243–244). Jej optyka wskazuje z kolei, że w reakcji na „zderzenie się” z odmiennymi kulturami czy światami społecznymi możliwe są dwie reakcje.

Pierwsza jest próbą ochrony własnego miejsca w kulturze i obrony własnej tożsamości, czyli głównie elementów łączących różne grupy społeczne, osadzonych na wspólnocie dziedzictwa, tradycji, zwyczajów i historii (Buchowski, 2007, s. 48) poprzez opór wobec „zewnątrznej” presji. Jest on wyrażany m.in. poprzez postawę buntu przeciwko systemowi społecznemu w różnych formach kontestacji i stanowi próbę obrony prawa do indywidualizacji własnej tożsamości kulturowej i przeciwstawienie się presji organizacji społecznej w wersji głoszonej przez konformistyczną większość. W efekcie postawy nonkonformizmu i kontestacji

wobec (nie)ładu kulturowego dochodzi do zmian w obrębie nie tylko organizacji i struktury grupy, ale także w świadomości jej członków, co prowadzi do przemian ich tożsamości. W wyniku procesu redefinicji tożsamości powstają tzw. tożsamości odśrodkowe, które zagrażają stabilności grupy oraz jej integralności i jedności. Przy czym należy pamiętać, że wszelkie odstępstwa od kulturowej normy bywają „etykietowane” przez grupę (Paleczny, 2008, s. 56–57). Dzieje się tak m.in. w przypadku zmagania z buntowniczymi nastolatkami i odmieńcami, którzy nie chcą zaakceptować obowiązujących zasad, wpływając na ich wewnętrzne „ja” w taki sposób, żeby podporządkowało się zewnętrznym normom (Fukuyama, 2019, s. 55). Uważam, że jeżeli postawa kontestacji prowadzi wyłącznie do przemian w obrębie tożsamości indywidualnej i nie obejmuje modyfikacji tożsamości zbiorowej, to dochodzi do wykluczenia jednostek, które nie akceptują obowiązującego w danej grupie społecznej ładu kulturowego.

Druga polega na wzajemnym przenikaniu się kultur i wytworzeniu nowych rodzajów tożsamości, stanowiąc realizację wizji Anthony’ego Giddensa wejścia w zewnętrzny świat społeczny (2007, s. 252). W praktyce oznacza to zastąpienie dotychczasowej tożsamości nowym, bardziej uniwersalnym typem identyfikacji kulturowej lub przekształcenie jej w pewien rodzaj podwójnej tożsamości kulturowej (Paleczny, 2008, s. 131–132). Badania ponadto wskazują, że osoby, które postrzegają swoje dwie tożsamości kulturowe jako splecione i kompatybilne, mogą odczuwać większy komfort i bezpieczeństwo wynikające z pewności siebie w porównaniu z tymi, które postrzegają swoje tożsamości kulturowe jako oddzielone i opozycyjne. W ten sposób zintegrowane osoby dwukulturowe mogą podążać za wskazówkami kulturowymi bez poczucia, że porzucają część siebie. Z drugiej strony, skonfliktowane osoby dwukulturowe częściej doświadczają sygnału kulturowego jako zagrażającego ich innej tożsamości kulturowej, wywołując potrzebę wycofania się lub potwierdzenia tej innej tożsamości w celu przywrócenia równowagi w tożsamościach dwukulturowych (Mok i Morris, 2009, s. 888). Proces redefinicji tożsamości w zróżnicowanym środowisku społecznym, o długotrwałym charakterze, obejmującym różne formy i warianty akulturacji pozwala zatem na przekroczenie wielu barier, np. religijnych, językowych czy rasowych i wyłonienie się nowej, szerszej od dotychczasowej tożsamości grupowej (Paleczny, 2008, s. 73). Współczesne analizy na poziomie polityki migracyjnej podkreślają zresztą, że dobrze zasymilowani nowi obywatele wnoszą do danego społeczeństwa zdrową różnorodność, zaś słabo zasymilowani stanowią obciążenie, a niekiedy nawet zagrożenie (Fukuyama, 2019, s. 210).

Rozważając proces redefinicji tożsamości, należy zauważyć, że całkowita zamiana (zastąpienie) jednej identyfikacji drugą jest możliwa, ale osiągalna jedynie w wymiarze grupowym w perspektywie czasu co najmniej

trzech pokoleń. Pierwotnie ukształtowana tożsamość może ulec jedynie „uzupełnieniom”, przemianom polegającym na „dodaniu” nowych elementów tożsamościowych innych grup (Paleczny, 2008, s. 100). Nie sposób bowiem całkowicie „wymazać” pewnych ukształtowanych kulturowo we wczesnych etapach socjalizacji elementów świata społecznego. Długotrwałe oddziaływanie otoczenia zewnętrznego na jakąś grupę społeczną może jednak spowodować „przejęcie” tak wielu elementów tożsamościowych, że bardzo istotnie wpłynie to na obraz tożsamości tej grupy.

Możliwe jest także oddziaływanie w kierunku przeciwdziałania występowaniu konfliktów tożsamościowych i utrzymania pewnej spójności w obrębie projektu „ja”. Jest to szczególnie ważne w sytuacji dużego poziomu motywacji do przynależności do określonej grupy społecznej. Zaobserwowano bowiem, że w przypadku zmian zachodzących w środowisku korporacyjnym zdolność do podjęcia wysiłku ukierunkowanego na redefinicję własnej tożsamości i kreowania miejsca pracy będzie zależała od poziomu dyskrecji zawodowej i zaangażowania biznesowego (Horton i de Araujo Wanderley, 2018, s. 47), czyli właśnie „przyjaznej” kultury organizacyjnej. Dotychczasowe badania wskazują także, że przeciwdziałanie występowaniu konfliktu tożsamościowego może być skuteczne, zwłaszcza w sytuacji kreowania poczucia własnej wartości i tzw. pozytywnej tożsamości. Badacze poddali analizie przypadek kobiet pełniących stanowiska kierownicze. Okazuje się bowiem, że wraz ze wzrostem poczucia własnej wartości i pozytywnej tożsamości płciowych oraz przywódczych zmniejsza się poziom konfliktu tożsamościowego między tożsamością kobiety a tożsamością przywódczyni, co w efekcie prowadzi do korzystnych konsekwencji psychologicznych i motywacyjnych. Kształtowanie pozytywnej tożsamości płciowej rzeczywiście zmniejsza konflikt tożsamości kobiet liderek. Ponadto, redukcja poziomu konfliktu tożsamościowego i kreowanie pozytywnej tożsamości płciowej zmniejsza stres, zwiększa satysfakcję z życia i sprawia, że kobiety postrzegają przywództwo bardziej w kategoriach atrakcyjnego celu niż obowiązku (Karelaia i Guillén, 2014). Ustalenia te pozwalają sądzić, że kreowanie odpowiedzialnych, przyjaznych, opartych na wzajemnej współodpowiedzialności i zaufaniu relacji interpersonalnych w grupie społecznej zmniejsza prawdopodobieństwo występowania konfliktów tożsamościowych.

Wnioski

Powyższe rozważania w mojej opinii wymagają podkreślenia, że pojęcie konfliktu tożsamościowego stanowi nie tylko element świata indywidualnego, ale także świata społeczno-kulturowego. Należy je zatem

rozpatrywać także z perspektywy socjologicznej, która wskazuje, że jest to sytuacja wykluczająca spełnienie obowiązujących norm lub reguł społecznych jakiejś grupy społecznej na skutek podjętych działań wymaganych do spełnienia norm lub reguł społecznych innej grupy społecznej. Analiza dotychczasowego dorobku nauk społecznych w temacie konfliktu tożsamościowego pozwala sądzić, że jest to zagadnienie o dużym potencjale rozwojowym, wymagające pogłębionych prac badawczych.

Konflikt tożsamościowy odbywa się na trzech poziomach, tj. indywidualnym, środowiskowym i społeczno-kulturowym, co wskazuje na wieloaspektowy i złożony konstrukt, wymagający całościowego spojrzenia w procesie poznawczym. Oznacza to nie tylko konieczność odkrycia przyczyn konfliktu tożsamościowego, jego charakterystyki, ale także sposobów postępowania. Jest to o tyle istotne, że konflikt tożsamościowy wymaga reakcji, czyli walki o dotychczasową tożsamość, albo jej redefinicji. Zasadniczym aspektem reakcji na pojawiającą się sprzeczność w obrębie własnej identyfikacji jest uświadomienie sobie problemu (dostrzeżenie jego występowania, zamiast wewnętrznego ukrywania) i jego źródła (istotnej wartości jako przedmiotu walki). Jedynie dzięki postawie pogłębionej refleksyjności możliwe jest otwarte poszukiwanie rozwiązania (Giddens, 2007, s. 255) trudnej do akceptacji sytuacji w kierunku redefinicji własnej tożsamości. Ostatecznie dochodzi do ustosunkowania się do wartości kluczowej dla przedmiotu sporu tożsamościowego, w wyniku czego modelowany jest kształt własnej identyfikacji, co w praktyce oznacza albo rezygnację z pewnych atrybutów tożsamościowych, albo ich włączenie.

BIBLIOGRAFIA

- Anderton, C.L., Pender, D.A. i Asner-Self, K.K. (2011). A Review of the Religious Identity/Sexual Orientation Identity Conflict Literature: Revisiting Festinger's Cognitive Dissonance Theory. *Journal of LGBT Issues in Counseling*, nr 5(3-4), 259–281. DOI: 10.1080/15538605.2011.632745.
- Backhouse, J. i Graham, A. (2012). Grandparents raising grandchildren: negotiating the complexities of role-identity conflict. *Child & Family Social Work*, nr 17(3), 306–315. DOI: 10.1111/j.1365-2206.2011.00781.x.
- Bauman, Z. (1998). *Prawodawcy i tłumacze*. Warszawa: IFiS PAN.
- Baumeister, R.F., Shapiro, J.P. i Tice, D.M. (1985). Two kinds of identity crisis. *Journal of Personality*, nr 53(3), 407–424. DOI: 10.1111/j.1467-6494.1985.tb00373.x.
- Bednorz, M., Fleischer, M., Grech, M., Siemes, A. i Wszolek, M. (2012). *Style życia w komunikacji. Komunikacyjna stratyfikacja społeczeństwa*. Kraków: Libron.

- Belgrade, A. i Lee, F. (2021). A potential pitfall of integration: The case for identity conflict to facilitate social change. *International Journal of Intercultural Relations*, nr 80, 186–194. DOI: 10.1016/j.ijintrel.2020.10.013.
- Brown, J. i Brown, L. (2013). The international student sojourn, identity conflict and threats to well-being. *British Journal of Guidance & Counselling*, nr 41(4), 395–413. DOI: 10.1080/03069885.2012.729026.
- Brzezińska, A.I. (2017). *Tożsamość u progu dorosłości. Wizerunek uczniów szkół ponadgimnazjalnych*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe Wydziału Nauk Społecznych Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu.
- Buchowski, M. (2007). O niebezpiecznym użyciu pojęcia kultura: przykład „kultury etnicznej”. *Kultura Współczesna*, nr 1(51), 39–55.
- Cadsby, C.B., Servátka, M. i Song, F. (2013). How competitive are female professionals? A tale of identity conflict. *Journal of Economic Behavior & Organization*, nr 92, 284–303. DOI: 10.1016/j.jebo.2013.05.009.
- Dalton, M. i Chrobot-Mason, D. (2007). A Theoretical Exploration of Manager and Employee Social Identity, Cultural Values and Identity Conflict Management. *International Journal of Cross Cultural Management*, nr 7(2), 169–183. DOI: 10.1177/1470595807079382.
- Dehlin, J.P., Galliher, R.V., Bradshaw, W.S. i Crowell, K.A. (2015). Navigating Sexual and Religious Identity Conflict: A Mormon Perspective. *Identity*, nr 15(1), 1–22. DOI: 10.1080/15283488.2014.989440.
- Drabarek, A. (2016). Kłopoty z pojęciem tożsamości. W: Z. Melosik i M.J. Szymański (red.), *Tożsamość w warunkach zmiany społecznej*. Warszawa: Wydawnictwo Akademii Pedagogiki Specjalnej, 152–162.
- Fleischmann, F. i Phalet, K. (2016). Identity Conflict or Compatibility: A Comparison of Muslim Minorities in Five European Cities. *Political Psychology*, nr 37(4), 447–463. DOI: 10.1111/pops.12278.
- Fromm, E. (1993). *Ucieczka od wolności*. Warszawa: Czytelnik.
- Fukuyama, F. (2019). *Tożsamość. Współczesna polityka tożsamościowa i walka o uznanie*. Poznań: Dom Wydawniczy Rebis.
- Giddens, A. (2007). *Nowoczesność i tożsamość. Ja i społeczeństwo w epoce późnej nowoczesności*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Hamblin, R. i Gross, A.M. (2013). Role of Religious Attendance and Identity Conflict in Psychological Well-being. *Journal of Religion and Health*, nr 52, 817–827. DOI: 10.1007/s10943-011-9514-4.
- Harvey, W.S., Morris, T. i Müller Santos, M. (2017). Reputation and identity conflict in management consulting. *Human Relations*, nr 70(1), 92–118. DOI: 10.1177/0018726716641747.
- Hirsh, J.B. i Kang, S.K. (2015). Mechanisms of Identity Conflict: Uncertainty, Anxiety, i the Behavioral Inhibition System. *Personality and Social Psychology Review*, nr 20(3), 223–244. DOI: 10.1177/1088868315589475.
- Horton, K.E. i de Araujo Wanderley, C. (2018). Identity conflict and the paradox of embedded agency in the management accounting profession:

- Adding a new piece to the theoretical jigsaw. *Management Accounting Research*, nr 38, 39–50. DOI: 10.1016/j.mar.2016.06.002.
- Jankowska, M. (2017). Sposoby rozwiązywania kryzysów w teorii psychospołecznego rozwoju E.H. Eriksona w aspekcie rozwoju człowieka i zdrowia psychicznego oraz zaburzeń w rozwoju. *Fides et Ratio*, nr 32(4), 45–64.
- Jasiewicz, K. (1977). Czynniki asymilacji narodowej. *Przegląd Socjologiczny*, nr 29, 349–391.
- Jawłowska, A. (1975). *Drogi kontrkultury*. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Jun, J. i Kyle, G.T. (2011). The Effect of Identity Conflict/Facilitation on the Experience of Constraints to Leisure and Constraint Negotiation. *Journal of Leisure Research*, nr 43(2), 176–204. DOI: 10.1080/00222216.2011.11950232.
- Kalandyk, M. (2010). Etniczny konflikt o tożsamość a zmiana identyfikacji językowej Tybetańczyków w Tybetańskim Regionie Autonomicznym. *Zeszyty Naukowe Towarzystwa Doktorantów Uniwersytetu Jagiellońskiego*, nr 1, 37–47.
- Kamisińska, D. (2013). Dwa bałwany rozmawiają o... sztuce. *Estetyka i Krytyka*, 30(3), 55–70.
- Karellaia, N. i Guillén, L. (2014). Me, a woman and a leader: Positive social identity and identity conflict. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, nr 125(2), 204–219. DOI: 10.1016/j.obhdp.2014.08.002.
- Król, P. (2021). Konflikt izraelsko-palestyński a życie codzienne Palestyńczyków. W: M. Woźniak-Bobińska (red.), *Bliski Wschód w świecie: historia, polityka, kultura*. Łódź: Uniwersytet Łódzki, 137–149.
- Kuciński, K. (2011). Glokalizacja jako indygenizacja globalizacji. *Rocznik Żyrardowski*, nr 9, 15–39.
- Landau-Czajka, A. (2006). *Syn będzie Lech... Asymilacja Żydów w Polsce międzywojennej*. Warszawa: Wydawnictwo Neriton.
- Lin, E.-Y. (2008). Family and social influences on identity conflict in overseas Chinese. *International Journal of Intercultural Relations*, nr 32(2), 130–141. DOI: 10.1016/j.ijintrel.2007.09.005.
- Madera, J.M., King, E.B. i Hebl, M.R. (2012). Bringing social identity to work: The influence of manifestation and suppression on perceived discrimination, job satisfaction, and turnover intentions. *Cultural Diversity and Ethnic Minority Psychology*, nr 18(2), 165–170. DOI: 10.1037/a0027724.
- Majcherek, J.A. (2009). *Kultura, osoba, tożsamość. Z zagadnień filozofii i socjologii kultury*. Kraków: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego.
- McHardy, J. i Ratcliffe, A. (2017). *Identity conflict: A framework and empirical investigation*. Sheffield: Sheffield Economic Research Paper Series.
- Mok, A. i Morris, M.W. (2010). An upside to bicultural identity conflict: Resisting groupthink in cultural ingroups. *Journal of Experimental Social Psychology*, nr 46(6), 1114–1117. DOI: 10.1016/j.jesp.2010.05.020.

- Mok, A. i Morris, M.W. (2009). Cultural chameleons and iconoclasts: Assimilation and reactance to cultural cues in biculturals' expressed personalities as a function of identity conflict. *Journal of Experimental Social Psychology*, nr 45(4), 884–889. DOI: 10.1016/j.jesp.2009.04.004.
- Palczyński, T. (2008). *Socjologia tożsamości*. Kraków: Krakowska Szkoła Wyższa im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego.
- Piórkowski, P.D. (2016). *Autorytety. Idole, pozory, eksperci i celebryci*. Wydawnictwo Witanet: Stare Miasto.
- Ramarajan, L., Rothbard, N.P. i Wilk, S.L. (2018). Discordant vs. Harmonious Selves: The Effects of Identity Conflict and Enhancement on Sales Performance in Employee–Customer Interactions. *Academy of Management Journal*, nr 60(6). DOI: 10.5465/amj.2014.1142.
- Ratajczak, M. (2020). Kryzys doświadczenia i autorytetu. Esej filozoficzno-polityczny. *Teksty Drugie*, nr 4, 296–316, <http://journals.openedition.org/td/17490>.
- Russo, G. i van Hooff, E. (2011). Identities, conflicting behavioural norms and the importance of job attributes. *Journal of Economic Psychology*, nr 32(1), 103–119. DOI: 10.1016/j.joep.2010.09.002.
- Scheitle, C.P. i Dabbs, E. (2021). Religiosity and identity interference among graduate students in the sciences. *Social Science Research*, nr 93, 102503. DOI: 10.1016/j.ssresearch.2020.102503.
- Shepherd, D. i Haynie, J.M. (2009). Family Business, Identity Conflict, and an Expedited Entrepreneurial Process: A Process of Resolving Identity Conflict. *Entrepreneurship Theory and Practice*, nr 33(6), 1245–1264. DOI: 10.1111/j.1540-6520.2009.00344.x.
- Smith, R.T. i True, G. (2014). Warring Identities: Identity Conflict and the Mental Distress of American Veterans of the Wars in Iraq and Afghanistan. *Society and Mental Health*, nr 4(2), 147–161. DOI: 10.1177/2156869313512212.
- Sökefeld, M. (1999). Debating Self, Identity, and Culture in Anthropology. *Current Anthropology*, nr 40(4), 417–448.
- Stuart, J. i Ward, C. (2011). Predictors of Ethno-Cultural Identity Conflict Among South Asian Immigrant Youth in New Zealand. *Applied Developmental Science*, nr 15(3), 117–128. DOI: 10.1080/10888691.2011.587717.
- Suchocka, A. i Królikowska, I. (2014). Kreowanie tożsamości kulturowej jako wyzwanie XXI wieku. *Colloquium Wydziału Nauk Humanistycznych i Społecznych. Kwartalnik*, nr 4, 73–88.
- Syper-Jędrzejak, M. i Bednarska-Wnuk, I. (2019). Znaczenie mindfulness w miejscu pracy – możliwości pobudzania uważności pracowników. *e-mentor*, nr 2(79), 61–67. DOI: 10.15219/em79.1413.
- Szczepański, Z. (2011). Beludżystan. Konflikt tożsamości i polityki. *Przegląd Geopolityczny*, nr 4, 95–108.

- Veldman, J., Meeussen, L., Van Laar, C. i Phalet, K. (2017). Women (Do Not) Belong Here: Gender-Work Identity Conflict among Female Police Officers. *Frontiers in Psychology*, nr 8, 130. DOI: 10.3389/fpsyg.2017.00130.
- Vleioras, G. i Bosma, H.A. (2005). Are Identity Styles Important for Psychological Well-being? *Journal of Adolescence*, nr 28, 397–409. DOI: 10.1016/j.adolescence.2004.09.001.
- Walton, R.E. (1969). *Interorganizational Decision Making and Identity Conflict. Special technical report no. 2*, Harvard University Cambridge Mass Graduate School of Business Administration.
- Woroniecka-Krzyżanowska, D. (2013). Poza, ponad czy między podziałami? Polscy imigranci w spolaryzowanym społeczeństwie Irlandii Północnej. *Kultura i Społeczeństwo*, nr 3, 109–128. DOI: 10.2478/kultura-2013-0025.
- Yuki, K. (2021). Modernization, social identity, and ethnic conflict. *European Economic Review*, nr 140, artykuł 103919. DOI: 10.1016/j.euroecorev.2021.103919.
- Zanette, M.C. i Scaraboto, D. (2019). “To Spanx or not to Spanx”: How objects that carry contradictory institutional logics trigger identity conflict for consumers. *Journal of Business Research*, nr 105, 443–453. DOI: 10.1016/j.jbusres.2019.02.065.
- Zinik, G. (1985). Identity Conflict or Adaptive Flexibility? *Journal of Homosexuality*, 11(1–2), nr 7–20. DOI: 10.1300/J082v11n01_02.

Jordan Klimek – socjolog; koordynator Pracowni Badań Terenowych i adiunkt w Katedrze Organizacji i Zarządzania Instytutu Zarządzania Uniwersytetu Szczecińskiego; wykonawca kilkudziesięciu projektów badawczych, w tym kilkunastu o zasięgu międzynarodowym; autor kilkudziesięciu publikacji, ekspertyz, analiz i wdrożeń naukowych; koncentruje się na zagadnieniach socjologii organizacji, socjologii kultury i metodologii nauk społecznych.

